

MORFOLOGINIŲ SAMPLAIKŲ ATPAŲINIMAS IR KLASIFIKAVIMAS

Erika Rimkutė

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44244 Kaunas, Lietuva

Giedrė Jarašūnaitė

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44244 Kaunas, Lietuva

Petr Homola

Prahos Karolio universitetas, Malostranské náměstí 25, 11800 Praha, Ėekija

---

ĀVADAS

Turbūt kiekvienoje kalboje susiduriama su problemomis, kaip nustatyti þodþio ribas, kaip analizuoti samplaikinius junginius. Nelengva morfologiškai analizuoti ið kelio þodþio arba þodþio daliø sudarytas leksemas, kurios suteikia tik gramatinę informaciją (pvz., angl. *governor's (gubernatoriaus)*; pranc. *l'addition (sąskaita), d'abord (ið pradþio)*). Kai kurie samplaikiniai junginiai, atsiþvelgiant á gramatinę formą, vienais atvejais raðomi kartu, kitais – atskirai, nors reikðmė beveik nesikeièia (pvz., vok. *zu bringen (nešti)* ir *einzubringen (áneðti)*). Vienas uþsienio kalbø frazės verèiame vienu lietuviø kalbos þodþiu (pvz., lenk. *myjesz siæ (prausiesi)*, ÷ek. *ve středu (centre)*), bet gali bűti ir atvirkðèiai: koká nors kitos kalbos þodá verèiame dviem ar daugiau lietuviø kalbos þodþio (pvz., len. *ktou (kas nors)*).

Kai kuriais atvejais varijuoja to paties þodþio rašyba (pvz., pranc. *donne-le-moi (duok man jà)*, kitais atvejais frazæ (þodá) galima iðskaidyti á atskirus dëmenis: angl. *flower-pot, flower pot* ir *flowerpot (vazonas)*) (Grefenstette et al., 1994; Haspelmath, 2002: 148).

Susidurus su panaðaus pobūdþio junginiais, kyla klausimas: ar tai vienas, du ar daugiau þodþio? Kurgi riba, skirianti þodþius? Ar viskas, kas atskirta tarpeliais, yra þodis? Lietuviø kalboje taip pat galima rasti daugybæ dviejø, kartais ir daugiau, þodþio junginio, turinèio bendrą reikðmæ ir vartojamø kartu, taigi laikytinø viena leksema, pvz.: *bet kas, kada nors, ið tikrøjø, ið anksto* ir pan.

Nors lietuviø kalbos raðyboje, formaliai þiűrint, galima skirti þodþius – tai, kas atskirta tarpais ar skyrybos þenkais, – bet semantiðkai ir sintaksiðkai ne visada atskiriami þodþiai ar jø formos. Tokie þodþiai gali sudaryti nuolat vartojamas, bendrą reikðmæ turinèias samplaikas (þr. ankstesnius pavyzdþius).

Ðiame straipsnyje nebus svarstoma turbūt neiðsprendþiama problema, kas yra þodis. Bus bandoma patyrinti keliáþodþius bendrą reikðmæ turinèius lietuviø kalbos junginius, kuriems iki ðiol skirta palyginti maþai dëmesio. Nėra vieno ðalti-

nio, kur būtų suregistruotos panašaus pobūdžio frazės. Neaišku, kaip jas pavardinti, kaip morfologiškai klasifikuoti, pagal kokius kriterijus keliapodės frazės laikytinos leksemomis. Ėiame straipsnyje ir bus bandoma atsakyti á ðiuos klausimus.

MORFOLOGINIØ SAMPLAIKØ NUSTATYMO KRITERIJAI

Vytauto Didþiojo universiteto Kompiuterinës lingvistikos centre pusiau automatiškai yra sudarytas vieno milijono þodþiø morfologiškai anotuotas tekstynas. Tvarkant ðá tekstynà buvo susidurta su problema, kaip morfologiškai paþymëti ið keliø, daþniausiai nekaitomø, þodþiø sudarytas bendrà reikðmæ turinëias frazes. Problemiðka jas anotuoti dël dviejø prieþasëiø: pirma, sunku nustatyti, kuriomis kalbos dalimis laikytini tà frazæ sudarantys nekaitomi þodeliai, pvz., junginà *kai kur* sudaro jungtukas arba dalelytë *kai* ir prieveiksmis arba dalelytë *kur*. Pagal „Dabartinës lietuviø kalbos þodyne“ ar „Dabartinës lietuviø kalbos gramatikoje“ pateiktus apibrëþimus nelengva skirti ðias nekaitomas kalbos dalis (þr. Rimkutë, 2003). Galima diskutuoti, ar tikrai verta tà patá nekaitomà þodelá priskirti kelioms kalbos dalims, bet tai nėra ðio straipsnio tikslas. Antroji prieþastis, dël kurios imtos nagrinëti morfologinës samplaikos, yra ta, kad, iðskaidþius kai kurias frazes á atskirus dëmenis, neaišku, kokià nurodyti antraðtinæ formà (lemà) ir morfologinæ paþymà, pvz., neþinia, kas yra *tolo* junginyje *ið tolo*.

Laikui bëgant panaðiø problemðiø junginiø tvarkant anotuotà lietuviø kalbos tekstynà prisikaupë nemaþai – ðiuo metu morfologiniø samplaikø sàraðà sudaro 622 frazës (pvz., *be galo, tam tikras, kas be ko*). Á ðá skaiëiø æina visos kaitomø þodþiø, pvz., ávardþiø, veiksmaþodþiø, formos (*kas nors, ko nors, kam nors, kà nors* ir pan.; *turëti omeny(je), turiu omeny(je), turës omeny(je)* ir pan.).

Ėiame straipsnyje nebus nagrinëjami ið keliø dëmenø sudaryti ávardþiai, pvz., *kas nors, bet kas, tam tikras*; samplaikiniai jaustukai, pvz., *aëiù Dievui, po galais*. Ðios samplaikinës kalbos dalys, ypaë ávardþiai, yra iðsamiai apraðyti, todël nekyla problemø jas analizuojant morfologiškai. Problemiðkiausi kalbos dalies nustatymo aspektu buvo ir yra ið keliø þodeliø sudaryti prieveiksmiai, dalelytës ir jungtukai. Keletui junginiø, pvz., *be kita ko, be to, ir kt., ir pan., ðit kaip*, taip ir nepavyko nustatyti konkreëios kalbos dalies (þr. skyrelá „Morfologiniø samplaikø klasifikacija“).

Ið pirminio samplaikø sàraðo pasirinkta iðsamiau analizuoti tik 249 junginius, kurie maþiau nagrinëti lietuviø kalbotyros darbuose, juos sunkiau klasifikuoti morfologiškai. Pavyzdþiai rinkti ir jø vartosenà tirta anotuotame tekstyne ir „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyne“ (internetinis adresas: <http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas>). Ðiūrëta, kaip analizuoti junginiai vartojami morfologiškai anotuotuose tekstuose, kà apie jø vartosenà galima spræsti ið daugiau nei ið 100 mln. þodþiø sudaryto „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyno“ duomenø. Ðie duomenys ir padëjo nustatyti, ar tiriamoji frazë laikytina samplaika, kuriai kalbos daliai priskirtina. Taip pat remtasi þodynø, gramatikø duomenimis.

Buvo nustatyti ðeði kriterijai, pagal kuriuos keliø þodþiø (daþniausiai nekaitomø) junginiai laikytini morfologinëmis samplaikomis (apie terminà þr. skyrelá „Pastoviøjø junginiø pavadinimai“; taip pat Jaraðiùnaitë, 2004).

1. Morfologinis neskaidomumas – pagrindinis samplaikiškumo kriterijus. Išskaidžius samplaiką á atskirus dėmenis, neámanoma jø analizuoti morfologiškai, pvz., *iš anksto, iš maþens, iš paskos*, neaišku, kas yra *anksto, maþens* ir *paskos*. Taigi negalima atskirai analizuoti reikðmės poþiūriu neskaidomo junginio dėmenø.

Kitose kalbose taip pat galima rasti panaðiø atvejø, pvz., èekø kalbos frazė *kriþem kráþem (skersai išilgai)*. Antrasis šios samplaikos þodis teoriškai neegzistuoja, jo nėra þodynuose kaip savarankiško vieneto, bet minėtoje samplaikoje tokia forma (áragininkas) daþnai vartojama. Vis dėlto èekø kalbos analizatorius, sukurtas Prahos Karolio universiteto Formaliosios ir taikomosios lingvistikos institute (Hajiė, 2004), analizuoja visus þodþius atskirai, taip pat ir morfologines samplaikas. Tik toliau analizuojant sintaksiškai bei semantiškai tos samplaikos sujungiamos ir atitinkamai paþymimos. Lietuviø kalbos samplaikos sujungiamos ir laikomos vienu vienetu jau morfologinės analizės metu. Visi ðie dalykai svarbūs automatinės analizės poþiūriu. Taėiau tos frazės, kurios ðiame straipsnyje laikomos morfologinėmis samplaikomis, tiek lietuviø, tiek ir èekø kalboje yra sintaksiškai bei semantiškai neskaidomi vienetai, skiriasi tik tø samplaikø analizės lygmenys.

Kai kurios samplaikos vienas atvejais morfologiškai neskaidomos, kitais – vartojamos kaip atskiri þodþiai, pvz.: *po to graþome namo* (abu dėmenys vartojami kaip samplaika, reiðkianti „tada“) vs. *po to ávykio graþome namo* (ėia pavartoti du atskiri þodþiai: prielinksnis *po* ir ávardþio forma *to* – ðis junginys nelaikomas samplaika). Tik nedidelė samplaikø dalis visada vartojama kaip pastoviosios frazės. Dauguma jø priklausomai nuo konteksto sakinyje gali būti pavartotos kaip nesusiję þodþiai. Tai apsunkino samplaikø daþnumo skaiėiavimà (þr. lentelà), nes kiekvienu atveju reikėjo analizuoti, ar tai samplaikinė, ar nesamplaikinė vartosenà.

2. Leksinė reikðmės bendrumas (vientisumas): leksinė reikðmė pasiskirsto per kelis vienetus ir iðryðkėja tik ið viso pastoviojo junginio, kitaip tariant, visas ið dviejø ar trijø þodþiø sudarytas junginys turi bendrà reikðmà. Iðskaidyti samplaikos dėmenys turi visai kità reikðmà nei pati samplaika, pvz., prielinksnis *be* su daiktavardþio *galas* kilmininko forma, t. y. *be galo*, kaip samplaika reiðkia „labai“ ir gali būti laikoma prieveiksniu.

Kai kuriais atvejais samplaika turi tà paėià reikðmà kaip ir kuris nors vienas jos narys, pvz., *nuo pat, ligi pat, iš pat* ir kt. Ðiuose junginiuose dalelytė *pat* tik sustiprina, pabrėþia kitus þodþius, bet bendros viso junginio reikðmės nekeiėia – vis tiek minėti junginiai laikomi prielinksniais. Vadinasi, ðiuo atveju *pat* yra de-semantizavėsis samplaikos narys.

Leksinė reikðmės vientisumas yra laikomas vienu svarbiausiø frazeologiniø ir laisvøjø junginiø skyrimo bruoþø (Paulauskas, 2003: 3; Jakaitienė, 1980: 95). Vadinasi, ðis kriterijus rodo, kad morfologinės samplaikos artimesnės frazeologiniams, o ne laisviesiems junginiams.

3. Samplaikø sustabarėjimo laipsnis – ðiuo kriterijumi remiamasi nustatant, ar daþnai kartu vartojamas ið keliø þodþiø sudarytas junginys laikytinas morfologine samplaika, ar ne, pvz., *be abejo* laikoma samplaika, bet *be abejonės* – ne. Galimas dar vienas pirmosios frazės variantas – *be jokio abejo*, kuris taip pat laikomas morfologine samplaika. Tuo tarpu á frazà *be abejonės* gali ásiterpti ávai-

rių poodpių, pvz.: *be jokios abejonės, be jokio abejonio, be didelės abejonės, be menkiausios abejonės, be mažiausios abejonės, be pagrįstos abejonės* ir kt. Tai rodo, kad frazė *be abejonės* dar nėra labai sustabarėjusi, kad ją būtų galima laikyti morfologine samplaika.

4. Neapibrėžta leksinė aplinka: morfologinė samplaika nuolat vartojama bet kokiam kontekste su įvairiais leksiniais partneriais kaip atskiras sakinio dėmuo. Samplaikos gali būti vartojamos įvairiose sakinio vietose. Pavyzdžiui, kai kurios samplaikos, pvz., kurios vartojamos kaip prielinksniai ar jungtukai (*iki pat, ties pat, ne vien, vis dėlto*), turi fiksuotą vietą sakinyje – tas pats pasakytina ir ne apie samplaikinius prielinksnius ar jungtukus. Kitos samplaikos, pvz., prieveiksmiai (*kada nors, bet kaip*), vartojamos įvairiose sakinio pozicijose, kaip ir atitinkami nesamplaikiniai poodpių.

5. Vartojimo dažnumas. Frazės *per daug, per mažai* laikomos morfologinėmis samplaikomomis, nes vartojamos dažniau nei junginiai *per gerai, per stipriai, per vėlai*. Dažnumo kriterijus yra sąlyginis: gali būti, kad samplaika nelaikomas junginys, pavartotas vos kelis kartus rečiau, o gal net ir dažniau nei samplaika laikomas junginys. Smarkiai skiriasi ir samplaikomomis laikomų junginių dažnumas, pvz., samplaika *ligi tolei* „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ pavartota tik 3 kartus, *ligi kol* – 2, *kaži kiek* – 7, o *iki šiol* – viena dažniausių samplaikų, kurios dažnumas – daugiau nei 17000 kartų (tikslėnio dažnumo neįmanoma suskaičiuoti). „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ samplaikos sudaro apie 1 proc. visos tekstyną sudarančių poodpių dalies. Nepaisant skirtingo dažnumo, visi straipsnyje analizuojami junginiai laikomi morfologinėmis samplaikomomis. Dažnumo kriterijus nėra labai svarbus, daug svarbesni anksčiau išvardyti požymiai.

6. Gramatinės sudėties pastovumas: samplaikos dėmenų negalima sukeisti vietomis net ir tuo atveju, jei gaunamas prasmingas junginys, nes taip bus suardoma pati samplaika, pvz., *kas nors* ir *nors kas*. Negalima pakeisti samplaikos dėmenų gramatinės formos, pvz., *iš naujo* ir *iš naujausio*, – pastaroji frazė jau nebebus samplaika. Tiesa, samplaikiniai žvardžiai yra linksniuojami ir visos jų formos gali būti laikomos morfologinėmis samplaikomomis (šiuo straipsnyje žvardžiai nenagrinėjami).

Lyginant su frazeologiniais junginiais, morfologinėms samplaikoms nebūdingas vaizdingumas. J. Paulauskas, aprašydamas vaizdingumą kaip frazeologinių junginių ypatybę, rašo, kad vieni frazeologizmai yra daugiau, kiti – mažiau vaizdingi (Paulauskas, 2003: 4). Kaip mažai vaizdingas J. Paulausko pateiktas frazeologizmas *be reikalo*, kuris šiame straipsnyje laikomas morfologine samplaika ir kuriam pagal pateiktus samplaikiškumo kriterijus vaizdingumas nebūdingas. Vaizdingumas – labai subjektyviai nustatomas bruožas, galbūt kai kas išvengs vaizdingumą ir kitose pateiktose samplaikose, vis dėlto šis kriterijus nėra būdingas morfologinėms samplaikoms.

Aprašant frazeologinius junginius minima, kad jiems būdinga dar viena ypatybė: frazeologiniai junginiai neverėjami poodpiui iš kitą kalbą. Šis kriterijus galima pritaikyti ir mažai daliai morfologinių samplaikų, nors kai kurioms samplaikoms galima rasti poodpius kitose kalbose atitikmenis (pvz., *be galo* ir rusų kalbos *без конца; iš toli* ir čekų kalbos *z dcl*).

E. Jakaitienė kaip svarbią frazeologinio junginio ypatybę mini jo atkuriamumą. Tai lemia pastovią frazeologizmų leksiną, o kartais ir gramatinę sandarą

(Jakaitienė, 1980: 96). Ši ypatybė gali būti priskirta ir morfologinėms samplaikoms, nes jos kalbos vartotojams taip pat atkuriamos kaip vienas vienetas: norint išvardyti vieną sąvoką, nesvarstoma, keli žodžiai sudaro tą junginį, juo labiau kad vartojama tik tam tikra forma, pvz., *be galo*, o ne *be galø, iš paskutiniųjų*, o ne *iš paskutiniųjų*. Pinoma, morfologinių samplaikų atkuriamumas ne toks pat kaip frazeologizmas. Pasakius dalį frazeologizmo, pvz., *á aká* greičiausiai dauguma pridurs dar vieną šio frazeologizmo dėmeną – *dėti*. Pasakius dalį morfologinės samplaikos, vargu ar galima tikėtis išgirsti vieną atsakymą. Šiame straipsnyje dauguma nagrinėjamos samplaikų sudarytos iš dažnai vartojamų nekaitomų žodelių, kurie sudaro junginius su švairiais žodžiais, pvz., *be (galo, reikalo, abejo ir kt.), kaip (nors, kada, kas ir kt.)*.

Kaip matyti, morfologinės samplaikos gali būti nustatomos remiantis keliais kriterijais. Ne visi jie vienodai svarbūs. Pagrindiniais morfologinių samplaikų atpažinimo kriterijais laikytini pirmieji du – morfologinis neskaidomumas ir leksinės reikšmės bendrumas, tačiau šio kriterijaus neatitinkantys junginiai vis tiek laikomi morfologinėmis samplaikomis, jei jiems galima pritaikyti kitus samplaikiškumo požymius. Keliažodžiai bendrą reikšmę turintys junginiai dažnai skiriasi savo sandara, funkcijomis ir semantika, todėl jiems neįmanoma taikyti tų pačių samplaikiškumo kriterijų. Vis dėlto bent pagal kelis iš anksčiau išvardytų kriterijų galima aprašyti visas analizuotas samplaikas.

Kai kurie anksčiau pateikti samplaikų nustatymo kriterijai sutampa su frazeologizmu ir kitose pastoviojose junginiuose skyrimo ypatybėmis (bendra leksinė reikšmė, dalinis atkuriamumas iš atminties, pastovi vartosena, nekintama gramatinė forma). Iš to galima spręsti, kad morfologinės samplaikos užima tarpinę padėtį tarp frazeologizmo ir laisvųjų junginių, bet pagal pateiktus kriterijus artimesnės frazeologiniams junginiams.

PASTOVIŪJŲ JUNGINIŲ PAVADINIMAI

Iki šiol buvo vartoti keli terminai: *neskaidomos frazės, junginiai, (morfologinės) samplaikos*. Anglų kalboje panašios frazės vadinamos daugižodžiais vienetais (*multiword units*), rusų – daugiakomponentiniais vienetais (*многокомпонентные единицы*) (RKMS), čekų – gramatinio pobūdžio frazemomis (*frazémy gramatické povahy*) (SĚFA). Kaip pagrindinis terminas straipsnio bendraautorio pasirinktas *morfologinės samplaikos* (toliau – MS). Tai dar gana nesenas terminas, geriausiai tinkantis analizuojamiems junginiams pavadinti. Kad nelengva pasirinkti tinkamą terminą, parodys šiame skyrelyje pateikta pastoviojose junginiuose klasifikacijos ir terminijos apžvalga.

Lietuvių kalbotyroje nėra tiksliai apibrėžtos iškaitomės ir kai kurioms nekaitomoms kalbos dalioms sudarytos pastoviosios frazės. Išsami tokių junginių apžvalga pateikta R. Marcinkevičienės straipsnyje „Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai“. Ten skiriami frazeologizmai, frazeologiniai žodžių junginiai, frazeologinės samplaikos, laisvieji žodžių junginiai, pastovieji žodžių junginiai, kolokacijos, leksinės frazės ir kt. (Marcinkevičienė, 2001: 81–87). Iš minėto straipsnio paaiškėja, kad yra daug nenuoseklumų aprašant ir pateikiant pastoviuosius junginius, taip pat gana smarkiai varijuoja pačių junginių pavadinimai. Šiame straipsnyje bus nagrinėjami tik su iš kelių, dažniausiai nekaitomų, žodelių sudarytais, bendrą reikšmę turinčiais junginiais susiję terminai.

Kaip jau rašyta, kaip tinkamiausias terminas pasirinktas *morfologinės samplaikos*. Turbūt pirmoji šia terminu tokio tipo junginiams pasiūlė R. Marcinkevičienė (apie samplaikiniusrieveiksmius, jungtukus, prielinksnius taip pat užsimena A. Paulauskienė (Paulauskienė, 1994), taip pat kiti toliau paminėti autoriai, bet jie neaprašo morfologinių samplaikų kaip visumos). R. Marcinkevičienė morfologinėmis samplaikomis avardijo visada drauge vartojamas ir vieno podpio funkcija atliekanėias, avairioms kalbos dalims priklausanėias samplaikas, kurios smulkiau skirstomos á 1) samplaikines dalelytes (*vos tik, vien tik tai*); 2)rieveiksmius irrieveiksmines konstrukcijas (*vos ne vos, diaip sau, kur ne kur, be reikalo, id tikroj*); 3) parodomuosius avardpius su pabrėpjamuoju *pats (tas pats)*; 4) neapibrėpjamuosius avardpius (*kai kas, bet kas*); 5) aukdėiausiojo laipsniorieveiksmius (*maþø maþiausiai*); 6) áterptinius podpio junginius (*taip tyčia, mano manymu, tarp mūsø mergaičių*); 6) sudurtinius laikus sudaranėius podpio junginius (*esi buvæs*) (Marcinkevičienė, 2001: 91).

Dalis eia idvardytø samplaikø sudaro dno straipsnio objektà, t. y. MS. Taigi R. Marcinkevičienės nuomone, pastovumas, sustabarėjimas, daþnas eþimas drauge turėtø bti laikomi paėiais svarbiausiais bei patikimiausiais poþymiais, leidþianėiais dšias ir kitas frazes laikyti pastoviais junginiais (Marcinkevičienė, 2001: 83). Die bruoþai taip pat būdingi ir MS (þr. ankstesniame skyrelyje pateiktus MS nustatymo kriterijus).

Kituose lingvistiniuose darbuose junginiai, kurie dšiam straipsnyje laikomi MS, vadinami samplaikomis (Ulvydas 1969; Valeckienė, 1998: 190), frazeologinėmis samplaikomis (Jakaitienė, 1980: 107–108). Lietuviø lingvistø daugiausiai ir idsamiausiai tirtos samplaikinės dalelytės (þr. Labutis, 1962; 1964; LKG II 1971). LKG II dar skiriami samplaikiniai avardþiai, prielinksniai, jungtukai ir jaustukai. Nemaþai dėmesio jungtukams, dalelytėms ir jø samplaikoms yra skyrusi A. Valeckienė (1969). Minėtuose leidiniuose pastovieji junginiai daþnai analizuojami semantiškai, t. y. skirstomi á skyrius pagal reikdæ. Prie pateikiamø pavyzdpio galima rasti daugybæ id tarmiø paimtø fraziø, kurios jau nebevartojamos dabartinėje kalboje, ir pasigenda ma dabar daþnai vartojamø MS.

V. Labutis raðo, kad ne visada ámanoma nustatyti ribà tarp samplaikiniø dalelyčių ir dalelyčių samplaikø (þl. Labutis 1964: 129). A. Paulauskienė skiria samplaikiniusrieveiksmius irrieveiksmiø samplaikas. Id jos pateiktø pavyzdpio galima suprasti, kad samplaikiniaisrieveiksmiais laikomi id būdvardinės kilmėsrieveiksmiø sudarytos samplaikos (pvz.: *labai gerai, neapsakomai graþiai, tamsiai mēlynai*), orieveiksmiø samplaikomis – keli daþniausiai nebūdvardinės kilmėsrieveiksmiai (pvz.: *labai toli, labai arti, daug maþiau*) (Paulauskienė, 1994: 377). Jei teisingai interpretuojamas samplaikiniørieveiksmiø irrieveiksmiø samplaikø skyrimas, tai nelengva nustatyti, kuri frazė kuriai grupei priskiriama.

„Dabartinės lietuviø kalbos tekstyno“ duomenys rodo, kad vienai kuriai nors kalbos daliai priskirtinos samplaikos vartojamos panaðiai – nesvarbu, ar jos sudarytos id keliorieveiksmiø, dalelyčių, jungtukø, ar jas sudaro visai skirtingø kalbos daliø podþiai, svarbu, kokià funkcija sakinyje atlieka ta samplaika. Dēl dšios prieþasties buvo nuspræsta visas id kaitomø ir nekaitomø ar vien tik id nekaitomø kalbos daliø sudarytas frazes vadinti MS, jas suskirstyti á kalbos dalis ir daugiau struktūriškai nenagrini.

Frazeologizmus nagrinėjanėiuose lietuviø kalbotyros darbuose taip pat galima rasti *samplaikos* terminà ar pavyzdpio, kurie atitinka apraþytus MS identifikavimo

kriterijus. Pavyzdžiui, J. Paulauskas „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyne“ mini, kad ne kartu rašomi žodžiai taip pat gali būti traktuojami kaip pastovūs junginiai, turintys vientisą reikšmę, pvz.: *kas nors, bet koks, kažin kaip*, bet jie frazeologiniais junginiais nelaikomi (Paulauskas, 2003: 5). Kuo laikytini šie junginiai, taip ir nepaaiškinta. Iš minėtame žodyne pateiktų pavyzdžių taip ir lieka neaišku, kas lėmė, kad kai kurie junginiai laikomi frazeologizmais, pvz.: *ko gero, kas kita, kas be ko, kur kas, ką tik*. Šie junginiai, straipsnio autorių nuomone, nėra vaizdingi ir laikytini morfologinėmis samplaikomis, nes atitinka anksčiau pateiktus samplaikiškumo kriterijus. Tai rodo, kad svarbiausios pastoviojo junginio ypatybės yra reikšmės vientisumas, vartojimo pastovumas. Tuo tarpu vaizdingumas kalbos vartotojų gali būti skirtingai suvokiamas, tad ne visi frazeologizmai vienareikšmiškai priskirtini šiai pastoviojo junginio rūšiai.

E. Jakaitienė užsimena apie frazeologines samplaikas ir apibrėžia kaip frazeologizmus, kurių reikšmė labai artima jų dėmenų tiesioginėms reikšmėms. Šios samplaikos yra frazeologijos paribyje, tai tarsi pereinamojo pobūdžio junginiai, kurie svyruoja tarp laisvųjų ir frazeologinių, bet, kaip ir visi frazeologizmai, yra atkuriami iš atminties, turi vientisą reikšmę ir yra vaizdingi, pvz.: *skūra ir kaulai, trumpai drūtai* (Jakaitienė, 1980: 107–108). Jei ne E. Jakaitienės minimas vaizdingumas, analizuojamas morfologines samplaikas būtų galima laikyti frazeologinėmis samplaikomis, nes jos atitinka kitus pateiktus kriterijus ir užima tarpinę padėtį tarp laisvųjų ir frazeologinių junginių. Vis dėlto šiuo terminu netikslinga pavadinti MS – būtų daugireikšmiškai vartojamas kalbotyroje jau paplitęs terminas.

Labai neapibrėžtai frazeologizmo ir idiomos terminai vartojami M. H. Manserio „Anglų-lietuvių kalbų kasdienių frazeologizmų žodyne“. Neaišku, kas šiame žodyne laikoma frazeologizmais, kas – idiomomis, o ką žvardija neutralus terminas *pastovus posakis* (Manser, 1999: 5). Tikriausiai šiuo terminu vadinami pastovieji junginiai, šiame straipsnyje laikomi morfologinėmis samplaikomis (plg. *all right (gerai), I mean (turiu omenyje), all along (visą laiką), all over (visiškai), thank you (ačiū)*).

DLKP ir DLKG sunku suprasti, kurie žodžiai vartojami kaip pastovieji junginiai, kuriomis kalbos dalimis jie laikytini. Pavyzdžiui, samplaika *iš dalies* DLKP pateikta kaip atskiras antraštinis žodis, o frazės *iš eilės, iš esmės* randamos tik pavyzdžiuose, iliustruojančiuose antrąjį dėmenų vartoseną. Tuo tarpu žodžių junginiai *iš lėto, iš naujo* iš viso nenurodyti.

DLKP kaip frazeologiniai junginiai pateikti tokie posakiai ir jų reikšmės: *nei šiaip, nei taip* „prastai, nevykusiai“, *šiaip ar taip* „kaip bebūt“, *šiaip taip* „vargais negalais, vos ne vos“. Samplaika *šiaip jau* DLKP nurodyta kaip antraštinis žodis, tačiau *šiaip sau* šiame žodyne paminėta tik prie dalelytės *sau* pavyzdžiu. Minėtame žodyne nurodyta samplaika *iš dalies*, bet nerandama struktūriškai panašio frazių *iš lėto, iš naujo*. Dažniausiai MS *viena vertus* ir *antra vertus* vartojamos kartu, bet DLKP pateikiama tik antroji samplaika prie žvardžio *antras*. Panašio nenuoseklumo, kai nepinia, ar samplaikos ieškoti kaip atskiro leksinio vieneto, t. y. pagal abėcėlę, ar kaip pavyzdžio, iliustruojančio kurio nors vieno dėmens vartoseną, pastebėta ir daugiau.

Paanalizavus nemažai MS pavyzdžių, galima suprasti, kad DLKP sustabarėjusios samplaikos pateikiamos kaip atskiros leksemos, tačiau žodyno vartotojams sunku nuspėti, kurios samplaikos žodyną rašiusių autorių nuomone yra taip sustabarėjusios, kad būtų pateikiamos atskiru žodyniniu straipsniu (plg. *kol kas* pateikiama kaip

atskira leksema, o *kur kas* – tik prie dalelytės *kur*, nors, sprendžiant pagal šio MS vartojimo dažnumą „Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne“ (*kol kas* pavartota daugiau nei 17000 kartų, o *kur kas* – 10427 kartus), abi šias frazes reikėtų laikyti pastoviais junginiais ir įodyne nurodyti kaip savarankiškus vienetus). Jei samplaika dar nėra visiškai sustabarėjusi, ji pateikiama prie vieno kurio nors dėmens. Tada kyla problema, prie kurio frazės dėmens ieškoti, iš kur įinoti, kuris samplaikos dėmuo pagrindinis, kuris ne. Galbūt būtų tiksliau tą patį junginą nurodyti prie abiejų MS dėmenų (pvz., vokiečių kalbos įodyne „Deutsches Universalwörterbuch“ (2003) samplaikos ir idiomos dažniausiai pateikiamos prie visų jų dalių). Taip įodyno vartotojams būtų lengviau susirasti ieškomas frazes.

DLKG nurodyta nemažai samplaikų, bet tikrai ne visos, net ir dažnai vartojamos, pvz., pateikiama samplaika *bet kada*, tačiau nėra *bet kaip*, *bet kiek*, *bet kur*; minima samplaika *kai kada*, bet nepateikiamas tos pačios struktūros junginys *kai kur*. DLKG galima rasti frazę *kažin kaip*, bet nėra *kaži kaip*, *kaži(n) kada*, *kaži(n) kiek*, *kaži(n) kur*; nurodomos samplaikos *iš pradžių*, *iš pat pradžių*, bet nepateikiamas dažniau vartojamas junginys *iš pradžių*. Suprantama, gramatika nėra įodžių ar frazių rinkinys ir neturi tikslo išvardyti visus įodžius, bet vis dėlto galėtų pateikti daugiau dažnai vartojamų įodžių, taip pat išdėstyti sistemiškiau, pvz., prie prieveiksmių sandaros ypatybių net nepaminti samplaikiniai prieveiksmiai.

Kita problema, su kuria susiduria analizuojant MS, yra DLKP ir DLKG duomenų neatitikimai priskiriant samplaikas kalbos daliai, pvz., DLKP *ligi kol* laikomas prieveiksmiu, o DLKG – jungtuku; *vis tiek* DLKP pateikiama kaip prieveiksmis, o DLKG – kaip jungtukas. *Vos ne vos* pagal DLKP – prieveiksmis, o DLKG radiusių autorius manymu – dalelytė. Taigi tos pačios samplaikos traktuojamos skirtingai.

Įodynuose prie kiekvieno antraštinio įodžio dažnai nurodoma kalbos dalis. Prie kai kurių DLKP junginių parašyta, kad tai – šterptinis įodis ar posakis, pvz., tokiu šterptiniu laikoma MS *be abejo*. Vis dėlto šterptinys – tai jau sintaksinė kategorija, o įodyne turėtų būti pateikiama ir morfologinė informacija. Tas pats pasakytina ir apie DLKP kaip frazeologinius junginius pateikiamas MS. Frazeologizmai ar jų junginiai dažniausiai vartojami kaip neskaidomi vienetai, taigi turėtų būti laikoma kuria nors viena kalbos dalimi, tačiau iš DLKP pateiktų pavyzdžių neišdu, kuri tai galėtų būti kalbos dalis. Pavyzdžiui, frazeologinis junginys *dėl visa ko* nurodytas prie švardžio *visas*, bet tai turbūt nereikia, kad ir tas junginys laikomas švardžiu. *Is karto* pateikta prie daiktavardžio *kartas*, bet neįinia, kuria kalbos dalimi laikytinas šis junginys.

Nors DLKP vardavardžiai dažniausiai nurodomi vardininko linksniu, kartais atrodo, kad geriau vertėtų nurodyti ne vardininką, o realiame junginyje pastoviai vartojamą morfologinę formą. Tokios mintys kyla įodyne pamačius daiktavardžius *omenis*, *perstojis*, *atvanga*, kurių vardininko formos daugumai lietuvių skamba labai neįprastai. Įprasta matyti bei vartoti minėtus įodžius tik junginiuose *turėti omeny(je)*, *be perstojo*, *be atvangos*. Juo labiau kad kai kurios frazės pateikiamos kaip antraštiniai įodžiai su atitinkama morfologine informacija, pvz., MS *be galo* nurodoma kaip atskira lema ir šis junginys laikomas prieveiksmiu. Kaip atskiras antraštinis įodis galėtų būti pateikta ir panašios struktūros, tik šiek tiek mažiau sustabarėjusi MS *be reikalo*, tačiau tai nepadaryta paskutinėje DLKP laidoje.

Norėtosi atkreipti dėmesį į įodelius *iki* bei *ligi* ir su jais sudarytą MS pateikimą DLKP. Pirmasis įodelis laikomas prielinksniu, jungtuku ir prieveiksmiu, o

ligi / *lig* – prielinksniu, jungtuku ir dalelyte. Pirmiausia kyla klausimas, ar pagrįstai die du panašiai vartojami žodeliai priskiriami skirtingoms kalbos dalims, t. y. trečioji *iki* reikšmė –rieveiksmis, o *ligi* – dalelytė (plg.: *iki* kaiprieveiksmis gali būti pakeičiamas *kol*, *ligi*, pavyzdžiui, **iki** gyvas to neųpmiršiu, o *ligi* kaip dalelytė pakeičiama *kol*, *iki* (!), pavyzdžiui, **ligi** gyvas to neųpmiršiu. Taigi akivaizdu, kad toks skirtingas *iki* ir *ligi* traktavimas – tai žodynininkø nenuoseklumas.

Ir *iki*, ir *ligi* kaip jungtukai skiriami turbūt dėl to, kad jungia žalutinius sakinius (plg. DLKP sakinius: *lauk, iki ad pareisiu; ligi saulė patekės, rasa ir akis idės*), bet jungtuko funkcijas sakinyje gali atlikti irrieveiksmis. Todėl būtų galima siūlyti *iki* bei *ligi* laikyti prielinksniais irrieveiksmiais. Kaiprieveiksmiai šie žodeliai dar gali prijungti ir žalutinius sakinius, t. y. atlikti jungtuko funkcijas (plg. DLKP prie *iki* kaiprieveiksmio pateiktà tokà pavyzdà: *ateisiu vakare, iki ėiburio neųpdegus* ir plg. ankstesnà *iki* kaip jungtuko pavyzdà).

Prie *ligi* kaip dalelytės nurodyti keli keliapodžiai bendrà reikšmæ turintysrieveiksmiai: *ligi(i) kol(ei)*, *lig(i) pat*, *lig(i) šiol(ei)*, *lig(i) tol(ei)*. Taip pat ámanoma pasakyti *iki kol(ei)*, *iki tol(ei)*, *iki pat* ir pan., nors tokie junginiai prie žodelio *iki* nepateikti. Reikėtų suvienodinti žio žodelio pažymas, á tokius junginius áeinančius *iki*, *ligi* laikyti sudėtinėmisrieveiksmio dalimis ir tas frazes analizuoti kaip vienà žodà

Kaip minėta, DLKP pateikiamos ne visos morfologinės samplaikos, o ir tos, kurios pateikiamos, gali būti priskiriamos kitai kalbos daliai nei nurodyta. Vienas iš tokiø pavyzdžių – jau minėtas junginys *ligi pat*. Ži frazė laikomarieveiksmiu, bet vartosenà rodo, kad minėtas junginys vartojamas kaip prielinksnis, plg.: *atėjo ligi vartø – atėjo ligi pat vartø*. Žiuo atveju dalelytė *pat* tik pabrėžia prielinksnà *ligi*. Kaiprieveiksmis *ligi* gali būti vartojamas tokiose samplaikose: *ligi kol*, *ligi šiol*, *ligi tol* ir pan. Pastebėta, kad dalelytė *pat* nekeičia pagrindinio samplaikos nario reikšmės, todėl neturėtų keisti priklausymo kuriai nors kalbos daliai. Vadinasi, ir DLKP neaprašytus junginius *iki kol*, *iki tol*, *iki šiol* reikėtų laikytirieveiksmiais, o *iki pat* – prielinksniu. Taigi būtų galima pasiūlyti *iki* ir *lig(i)* laikyti tik prielinksniais irrieveiksmiais, kaip savarankiškø kalbos daliø neskirti á keliapodes frazes áeinančius *iki* ir *lig(i)*, bet visà tà frazæ laikyti tam tikra kalbos dalimi:rieveiksmiu arba prielinksniu. Taip pat DLKP vertėtų pateikti ir panašios struktūros gana dažnai vartojamas MS *nuo šiol(ei) – nuo tol(ei)* – jei ne kaip atskirus leksinius vienetus, tai bent kaip prielinksnio *nuo* vartosenà iliustruojančius pavyzdžius.

Taigi tiek DLKP, tiek ir DLKG galėtų būti nurodyta daugiau ir ávairesniø MS, taip pat turėtų būti aiðkesnė žio fraziø klasifikacija bei pateikimas.

Kaip matyti iš žios samplaikiniø kalbos daliø apžvalgos, sunku rasti vienà aiðkø terminà, ávardijantà visas MS laikytinas kalbos dalis; ne visada aiðki jø struktūra. Taigi, kaip ražyta straipsnio pradžioje, nuspræsta pasirinkti terminà **morfologinės samplaikos** ir jomis laikyti **dažnai vartojamus dvijodžius ar ilgesnius iš kaitomø ir nekaitomø kalbos daliø sudarytus sustabarėjusius junginius, sudarančius semantiškai bei sintaksiškai nedalomà vienetà**.

Dabartiniame MS sàraše daugiausia dvijodžių samplaikø, daug mažiau sudarytø iš trijų žodžių, o ilgesniø junginiø kol kas nerasta. Dažniausiai visi MS dëmenys yra nekaitomi žodeliai, pvz.: *bet kada, vos tik, kada nors*. Retesnės iš kaitomø ir nekaitomø kalbos daliø sudarytos MS, pvz.: *be galo, iš tiesø, nuo pradžios*. Pačios rečiausios iš abiejø kaitomø dëmenø sudarytos MS, pvz.: *šia prasme, nori nenori*.

MORFOLOGINIØ SAMPLAIKØ KLASIFIKACIJA

Đio straipsnio tikslas – ne tik pateikti MS sàrađà, nurodyti jø dařnumà, bet ir suskirstyti á kelias grupes pagal priklausymà kuriai nors kalbos daliai. Pagal kalbos dalis morfologinës samplaikos suskirstytos á ðeđias grupes (pr. lentelæ). Á kalbos dalis skirstyta remiantis „Dabartinës lietuviø kalbos tekstynu“, taip pat DLKÐ ir DLKG pateikta informacija. Klasifikuojant dařnai remtasi analogija: jei samplaikà galima pakeisti kuriuo nors vienu þodþiu, jei aiđki to þodþio kalbos dalis, jei to þodþio reikðmë atitinka visos samplaikos reikðmæ, tokiu atveju galima nustatyti ir analizuojamosios MS kalbos dalà, pvz., *ko gero* galima pakeisti dalelyte *turbût*, dël to ir minëta samplaika laikoma dalelyte; *visø pirma* atitikmuo yrarieveiskmis *pirmiausia*; MS *visà laikà* galima pakeistirieveiskmiu *visados*. Taigi ir *visø pirma*, ir *visà laikà* bûtø galima laikytirieveiskmiai.

Ne visada galima rasti tikslo vienaþodà MS atitikmenà, todël kai kuriais atvejais tam tikro MS priskyrimas kuriai nors kalbos daliai gali bûti diskutuotinas. Vis dëlto stengtasi kalbos dalà nustatyti ne tiek pagal analogijà, kiek pagal konkrečius pavartojimo pavyzdþius. Ðiurëta, kokios kalbos dalies funkcijas tekste gali atlikti analizuojamosios samplaikos.

1. Samplaikos, priskirtinosrieveiskmiams, pvz.: *ið anksto*, *ið arti*, *kada nors*. Samplaikiniørieveiskmiø sandara labai ávairi: juos gali sudaryti tiek kaitomos (pvz., *ilgà laikà*), tiek nekaitomos kalbos dalys (pr. ankstesnius pavyzdþius). Vienas ar abu samplaikiniørieveiskmiø sandai gali bûti vardaþodþiai (pvz., *kas dienà*, *kurà laikà*, *tiesà sakant*, *ið pradþio*, *ið viso*) ar asmenuojamosios arba neasmenuojamosios veiksmaþodþio formos (pvz., *nori nenori*, *viena vertus*).

Kai kurierieveiskmiai gali bûti laikomi ir jungtukais, pvz.: *tuo labiau*, *juo labiau* ir kt., taëiau lietuviø kalbos vartosenà rodo, kadrieveiskmiai dařnai atlieka jungtukø funkcijas. Dël ðios prieþasties buvo nuspræsta ðio samplaikø nelaikyti jungtukais. Galbût ne visada tikslinga tà patà nekaitomà þodelà priskirti kelioms kalbos dalims, kaip daroma lietuviø kalbos gramatikose ir þodynuose. Taip susidaro daugybë morfologiškai daugiareikðmiø formø, o ið „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyno“ duomenø galima spræsti, kad nekaitomus þodelius dařniausiai galima priskirti ne daugiau kaip dviem kalbos dalims. Jei tas pats þodelis priskiriamas trimis ar dar daugiau kalbos daliø, tada iðryðkëja du pagrindiniai vartosenos tipai, o treëiasis sunkiai nustatomas. Tokia iðvada padaryta tvarkant anotuotà lietuviø kalbos tekstynà, kai neþinia, kaip skirti, pvz., dalelytes irrieveiskmius *ir* bei *tik* (apie tai pr. Rimkutë, 2003). Labai aiđkiai minëti þodeliai skiriami kaip jungtukai, tuo tarpu kaip dalelytës irrieveiskmiai DLKÐ apibrëþiami panaðiai, pateikiami panaðūs sinonimai. „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyno“ duomenimis, minëtø þodeliø vartosenà maþai kuo skiriasi.

Nekaitomø kalbos daliø klasifikacija reikalauja iðsamaus tyrimo, ir ðiuo straipsniu nenorima gilintis á minëtas problemas. Vis dëlto remiantis gausiais „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyno“ rasta nekaitomø þodeliø vartosenos pavyzdþiais, nekaitomos kalbos dalys ir jø samplaikos skirstomos á kuo maþiau kalbos daliø. Stengiamasi nekaitomà þodelà ar morfologinæ samplaikà priskirti tik kuriai nors vienai kalbos daliai, jei neiðryðkëja skirtingos vartosenos atvejai.

2. Samplaikos, priskirtinos prielinksniams, pvz.: *ligi pat*, *prie pat*, *nuo pat*. Đios grupës MS skiriamasis poþymis yra tas, kad pirmasis dëmuo visada yra prielinksnis,

o antrasis – savo reikōmā beveik visiškai praradusi dalelytē *pat*. Ūios MS laikomos samplaikiniais prielinksniais todēl, kad sakinyje atlieka tokia paēiā funkcijā kaip ir pirmieji nariai, t. y. prielinksniai *iki, prie, iš* ir kt., nors DLKP pateikti junginiai *ligi pat, iki pat* laikomi prieveiksmiais (pr. tolesnā skyrelā). Vis dēlto paanalizavus „Dabartinēs lietuviō kalbos tekstyne“ rastus prielinksniō junginius su *pat* pastebēta, kad *pat* beveik nekeiēia viso junginio reikōmēs, todēl *ligi pat* ir *iki pat* būtō galima laikyti samplaikiniais prielinksniais, o ne prieveiksmiais. Ūā teiginā dar patvirtina tas faktas, kad po minētō samplaikiniō prielinksniō vartojami tokio linksnio vardapodēiai, kokio reikalauja pagrindinis samplaikos narys, pvz.: *niekad nemanē, kad vaikō pasiges prieš pat mirtā Taēiau prie pat vandens tā naktā liepsnojās laužas nepritraukē ėmonio. Tylomis neētō krypiō iki pat pabaigos.*

3. Samplaikos, priskirtinos dalelytēms, pvz.: *kaėin ar, ko gero, tarp kitko*. Pirmasis ūiō junginiō narys daėniausiai yra koks nors āvardis, prieveiksmis, prielinksnis ar jungtukas, o antrasis – dalelytē. Gali būti, kad abu dēmenys yra dalelytēs, taip pat rasta ir kitokios struktūros samplaikiniō dalelyēiō, pvz., sunku net būtō nustatyti, kurios kalbos dalys sudaro kalbos kultūros poėiūriu neteiktinā, bet ūnekamojoje kalboje daėnai vartojamā MS *taip kad*, pvz.: ***taip kad bent pradėia mūsō vedybinio gyvenimo gana rūėkana buvo.*** Daėniausiai visai net nesigilinama ā ūios MS sandarā, nes laikomasi nuomonēs, kad tai, kas neteiktina, net neverta analizuoti. Vis dēlto „Dabartinēs lietuviō kalbos tekstyne“ yra ūiek tiek ūnekamosios kalbos pavyzdėiō, pvz., Seimo stenogramos, ir ūie pavyzdėiai turi būti morfologiėkai iėanalizuoti, nepaisant ėo teiktinumo ar neteiktinumo.

4. Samplaikos, priskirtinos jungtukams, pvz.: *kaip tik, vis dēlto, ne tik, bet ir*. Abu samplaikiniō jungtukō dēmenys yra nekaitomi ėodeliai. Daėnai samplaikiniai jungtukai vartojami kaip poriniai, pvz.: *ne tik(tai)..., bet ir; ne vien..., bet ir; ne vien tik..., bet ir; nors ir..., bet; nors ir..., vis dēlto; nors ir..., taēiau*.

Vis dēlto galima analizuoti kaip iė dviejō dēmenō sudarytā samplaikā, taip pat galima pagalvoti apie jos iėplētīmā, nes daėnai minēta samplaika vartojama su *o, bet, taēiau*. Ir DLKG prie priedpriediniō jungtukō mini *o vis dēlto, bet vis dēlto* ir kt. (DLKG, 1996: 457), taēiau stipriausiu ryėiu yra susijē dēmenys *vis* ir *dēlto*, o kiti ėodeliai nēra taip pastoviai ir daėnai vartojami su minēta samplaika. Dēl to analizuojama tik samplaika *vis dēlto*, o kiti pried ėā einantys ėodeliai laikomi atitinkama kalbos dalimi, o ne tos samplaikos dēmenimis.

5. Samplaikos, priskirtinos dalelytēms ir prieveiksmiams, pvz.: *taip pat*. Tik ūi MS priskiriama dviem kalbos dalims, nes jos vartosenā aiūkiai skiriasi, ir tai leidėia *taip pat* laikyti arba dalelyte, pvz., *aū taip pat apsirikau*, arba prieveiksmiu, pvz., *aė viskā padariau lygiai taip pat*

Galbūt kai kam atrodo, kad ir kitos samplaikos gali būti priskiriamos ne vienai, o kelioms kalbos dalims. Jau raūyta, kad kalbos vartosenā, analizuota „Dabartinēs lietuviō kalbos tekstyne“, rodo, kad tas pats nekaitomas ėodelis ar MS sudaro vienā ar du tipus, pagal kuriuos tuos ėodėius ar samplaikas galima skirti vienai arba dviem kalbos dalims. Stengtasi, kad MS, kiek ānanoma, būtō vienareikōmēs, t. y. skiriamos arba vienai kalbos daliai, kai iė pavyzdėiō nematyti esminiō vartosenos skirtumō, arba dviem, kai aiėkiai skiriasi reikōmēs. Tai palengvinimas ir morfologiėkai tekstus anotuojanēioms kompiuterinēms programoms, ir paskui tuos tekstus perėiūrintiems lingvistams.

6. Neidentifikuotos samplaikos, pvz.: *be to, ir kt., ir pan., ir t. t.* Kai kurios MS liko nesuskirstytos ā kalbos dalis, nes jos vartojamos labai savitai, pvz., *be to* sakinyje eina

kaip atterpinys, bet morfologinės analizės metu reikalingos morfologinės paþymos. Samplaikoms *ir kt.*, *ir pan.* sunku rasti koká nors analogiðkai vartojamà þodelá, ið kurio vartosenos bûtø aiðku, kuria kalbos dalimi bûtø galima laikyti minëtas MS. Kad minëti junginiai yra MS, patvirtina jø daþnas vartojimas kartu, pastovumas, tik sunkiau juos priskirti kuriai nors kalbos daliai. Vis dėlto ðiuo tyrimu nesiekta visko aiðkiai suskirstyti á jau nustatytas lietuviø kalbos gramatinës klases. Aiðkiai pamatyta, kad, analizuojant „Dabartinës lietuviø kalbos tekстыne“ rastas MS, arba reikia praplësti esamø kalbos daliø sampratà, arba analizuojamus pastoviuosius junginius laikyti kitokio pobûdþio gramatiniu vienetu. Kol kas panaðaus pobûdþio samplaikos vadinamos *neidentifikuotomis samplaikomis*. Galbût ilgai joms atsiras tinkamesnis terminas.

Kitø kalbø MS klasifikuojamos irgi panaðiai. Pavyzdþiui, internete pateiktame rusø kalbos daugianariø leksikos vienetø sàraðe (jis sudarytas rengiant anotuotà rusø kalbos tekstynà HANKO (ÕÁÍ ËÏ)) frazës suklasifikuotos á kalbos dalis. Ið pateiktø pavyzdþiø galima suprasti, kad minëtas rusø kalbos MS sàraðas sudarytas labiausiai atsipvelgiant á fraziø daþnumà, nors jis nenurodytas, o ne á morfologiná neskaidomumà ar leksinës reikðmës bendrumà, t. y. tuos dalykus, kurie laikomi pagrindiniais kriterijais lietuviø kalbos MS nustatyti ir klasifikuoti. Pateikti kai kurie morfologiðkai vienareikðmiai junginiai. Kai kurios frazës gali bûti tiksliau apibûdintos kaip kolokacijos su tam tikromis kalbos dalimis, pvz., prieveiksmiais, jungtukais, dalelytëmis, o ne kaip tø kalbos daliø atitikmenys. Tokia nuomonë susidarë pamaëius prielinksniu laikomà frazæ *без помощи* (*be pagalbos*); *только что* (*kà tik*) laikoma jungtuku, *больше чем* (*daugiau nei*) – prieveiksmiu, nors kai kurie junginiai, sudaryti ið vienø kalbos daliø, kartu atlieka kitos kalbos dalies funkcijà ir visiðkai atitinka straipsnio pradþioje pateiktus MS nustatymo kriterijus, pvz., prieveiksmiais laikomos frazës *без конца* (plg. lietuviø kalbos MS *be galo*), *в общем* (plg. *ið viso*), *до сих пор* (plg. *iki ðiol*) (RKMS).

Ið viso pateikta 1551 rusø kalbos MS (323 frazës laikomos jungtukais ar þodþiais, atliekanëiais jungtukø funkcijas, 235 – prielinksniais, 519 – prieveiksmiais, 77 – ávardþiais, 71 – jaustukais, 275 – dalelytëmis, 51 – predikatyvais (ðiai MS grupei priskiriami tokie junginiai kaip *в моде* (*maðingas*), *к лицу* (*tinkantis prie veido*), *не грех* (*ne nuodëmë*)) (RKMS). Taigi MS skirstymas kalbos dalimis primena ðiame straipsnyje pateiktà klasifikacijà. Daug maþiau analizuota lietuviø kalbos MS, nes, kaip raðyta, nagrinëti tik tie bendrà reikðmæ turintys keliaþodþiai junginiai, kurie atlieka kurios nors nekaitomos dalies funkcijà.

Èekø kalbos frazeologijos ir idiomatikos þodyne gramatinio pobûdþio frazemos skirstomos á prielinksnines, jungtukines ir dalelyèiø frazemas (SÈFI, 1988). Èekø kalbai ne tiek svarbu, ar frazemos atlieka kurios nors kalbos dalies funkcijà, kiek jø morfologinë sudëtis. Pavyzdþiui, prielinksninëmis frazemomis laikomi junginiai, sudaryti ið prielinksnio ir kito, daþniausiai kaitomo, þodþio, pvz.: *на конци*, *на конец* (*galiausiai*, *galø gale*), *в круху* (*rate*) (plg. anksëiau pateiktas rusø kalbos samplaikas). Jungtukinës frazemos – tai nebûtinai tie junginiai, kurie atlieka jungtukø funkcijas, nors ir sudaryti ið kitø kalbos daliø. Tai samplaikos, kurios vienas narys yra jungtukas, pvz., *a tak* (paþodþiui *ir taip*, vartojama reikðme „taigi, taip pat“). Taip pat prie jungtukiniø frazemø priskirti poriniai jungtukai, pvz., *kolik*, *tolik* (*kiek*, *ties*), *jak*, *tak* (*kaip*, *taip*) (ÈSFI, 1988).

Taigi rusø ir èekø kalbø morfologinës samplaikos daugiau remiasi ne funkciniiais, bet gramatiniais poþymiais (plg. èekø *na poëátku* (*ið pradþiø*) laikoma

prielinksnine frazema, o panašios struktūros lietuviškoji samplaika – prieveiksmiu). Tai, kad minėtos gramatinės žekos kalbos frazemos atrauktos á frazeologijos ir idiomatikos žodyną, nors aprašytos žodyno gale atskirai, rodo, kad jos artimos žiems pastoviesiems junginiams.

Šiame skyrelyje pateikta lietuviškos kalbos MS klasifikacija dar nėra galutinai nusistovėjusi. Sprendimai dėl samplaikos priskyrimo vienai ar kitai kalbos daliai yra sąlygiški, bet jie nuolat koreguojami, jei kalbos vartoseną rodo ká kita. Šis leksikos sluoksnis dar mažai tirtas, o ir analizuoti nelengva dėl didžiulės pavyzdžių gausos – nekaitomi žodeliai ir iš jų ar ir kaitomų kalbos dalių sudarytos samplaikos vartojamos labai dažnai. Ateityje išsamesnė analizė gali atskleisti kitokią vartosenos ypatybę.

Tikslesnei MS klasifikacijai taip pat daug padėtų išsami nekaitomų kalbos dalių studija: turint daugiau bei aiškesnės informacijos apie nekaitomus žodelius, būtų lengviau skirti ir pavienių žodelių, ir jų samplaikų pavartojimo atvejus.

Reikia tikėtis, kad kada nors bent dalis éia išvardytų MS atsidurs lietuviškos kalbos žodynuose ir gramatikose. Tai labai padėtų ir gimtakalbiams lietuviams, ir lietuviškos kalbos besimokantiems užsieniečiams, nes pastovieji junginiai sudaro kur kas didesnę tekstų dalį nei atskirai parinkti žodžiai ar laisvieji žodžių junginiai. Kalbos yra fražiškos, kalbos vartotojai atmintyje turi didelį kiekį frazių, kurių pagrindu konstruoja sakinius ir didesnes už ją teksto atkarpas (Marcinkevičienė, 2000: 42). Nemaža dalis tų frazių ir yra šiame straipsnyje aprašytos morfologinės samplaikos. Dažniausiai jas pasirenkame ir vartojame net nesusimąstydami, o kai susimąstome, neįpinome, nei kaip pavadinti šias frazes, nei kuria kalbos dalimi laikyti.

Toliau lentelėje pateikiamos iš „Dabartinės lietuviškos kalbos tekstyno“ išrinktos morfologinės samplaikos (pateikiamos tik šiame straipsnyje nagrinėtos MS, t. y. samplaikiniai prieveiksmiai, dalelytės, jungtukai ir kiti junginiai). Skliaustuose nurodomas nagrinėto samplaikų dažnumas, kuris suskaičiuotas su programa „WordSmith Tools“ iš 100 mln. žodžių „Dabartinės lietuviškos kalbos tekstyno“. Samplaikos suskirstytos kalbos dalimis.

Ne visos toliau išvardytos frazės vartojamos kaip samplaikos. Éia pateikiamas dažnumas tik tų frazių, kurios buvo pavartotos kaip sustabarėjusios samplaikos. Rasta nemažai pavyzdžių, kai tas pats junginys vienu atveju laikomas MS, o kitu – ne, pvz.: *gauta paskola neretai būdavo naudojama **bet kaip** ir **bet kam** vs. **bet kaip** tai galėjo ávykti? Geriausia, kai gali užmigti **bet kur** ir **bet kada** vs. **Bet kur** jie dėsiai Lietuvoje? **Bet kada** buvo teisybė pasauly? Panašios pavyzdžių galima pateikti labai daug. Ir tik tekstą analizuojantis lingvistas kiekvienu atveju gali nuspręsti, ar junginys yra MS, ar atskiri žodžiai.*

Dažniausiai frazės samplaikiškumas ar jos narių savarankiškumas nustatomas remiantis keliais kriterijais: 1) leksiniai partneriai padeda nuspręsti, ar tai samplaika, ar ne, pvz.: *iš viso buvo perskaityta 17 pranešimų vs. susirinko gražiausias merginos iš viso pasaulio*; 2) svarbi pozicija sakinyje: kai kurios samplaikos kaip pastovieji junginiai vartojamos tik tam tikroje sakinio vietoje, pvz.: *á dilerá Lietuva pagarbiai þiuri iš seno. Be to, poþeminá vandená reikia ir tausoti*; 3) frazių samplaikiškumą padeda nustatyti skyryba, pvz.: *Vega gali būti bet kur vs. Bet kur jie dėsiai Lietuvoje? Šia prasme, mūsų neseniai priimtas nutarimas yra paþeistas vs. Pirmykštis menas ir folkloras simboliški kaip tik šia prasme*. Kai kurių frazių samplaikiškumui nustatyti svarbūs kiti požymiai, kartais reikalingas ilgesnis konteks-

Lentelė. MS pasiskirstymas pagal kalbos dalis

Kalbos dalis	Skaiėius	Procentai	Pavyzdėiai
1. Prieveiksmiai	204	82	Aiėkiø aiėkiausiai (36), anksėiau ar vėliau (1344), antra vertus (3597), aukėtyn ėemyn (271), be abejo (7814), be galo (4246), be jokio abejo (1), be perstojo (582), be reikalo (2315), bent kiek (1821), bet kada (1393), bet kaip (2722), bet kiek (379), bet kur (1230), ėia pat (4563), dar tik (2366), dar vis (634), daugiau ar maėiau (1576), daugė daugiausia (88), daugė daugiau siai (11), dēl ko (3340), dēl to (17000*)*, dēl visa ko (176), galø gale (4301), iki kol (46), iki kolei (4), iki ėiol (17000*), iki ėiolei (428), iki tol (3280), iki tolei (34), iki valiai (65), iki valios (51), ilgà laikà (2454), iė anksto (8358), iė antros pusės (45), iė arėiau (432), iė arti (648), iė dalies (9600), iė eilės (3935), iė esmės (14538), iė karto (9763), iė kitos pusės (988), iė lėto (904), iė maėens (166), iė naujo (5447), iė paskos (1428), iė paskutiniøjø (575), iė pat maėens (31), iė pat pradėiø (765), iė pradėios (93), iė pradėiø (12617), iė seno (139), iė tiesø (12409), iė tikro (1699), iė tikrøjø (16894), iė toli (768), iė toliau (335), iė tolo (1970), iė vienos pusės (853), iė viso (14151), juo labiau (4508), kà tik (5578), kà tiktai (82), kada ne kada (42), kada nors (4333), kada tik (180), kai kada (1822), kai kur (2818), kai tik (3105), kai tiktai (57), kaip kada (28), kaip mat (164), kaip ne kaip (19), kaip niekur nieko (126), kaip nors (2468), kaip reikiant (831), kaip tiktai (190), kaip ėinia (943), kairėn dėdinėn (13), kas be ko (271), kas dienà (299), kaėi kada (8), kaėi kaip (61), kaėi kiek (7), kaėi kodėl (18), kaėi kur (54), kaėin kada (49), kaėin kaip (166), kaėin kiek (208), kaėin kodėl (72), kaėin kur (177), kiek nors (125), kita vertus

Kalbos dalis	Skaičius	Procentai	Pavyzdžiai
			<p>(7607), kitaip kalbant (22), kitaip sa kant (2139), kitaip tariant (3075), kol kas (17000*), kolei kas (67), kuo labiau (736), kur kas (10427), kur ne kur (194), kur nors (3037), kurá laikà (4612), kuriam laikui (725), lyg nie kur nieko (345), lig ðiol (1387), lig ðio lei (105), lig tol (150), lig tolei (11), lig valiai (9), lig valios (4), ligi kol (2), ligi ðiol (1643), ligi ðiolei (96), ligi tol (264), ligi tolei (3), ligi valiai (9), ligi valios (2), maþa to (1092), ma þø maþiausiai (411), ne kà (1652), në kiek (2589), në motais (382), negana to (1428), nepriklausomai nuo (2989), nieku gyvu (179), nori nenori (427), norom nenorom (425), nuo maþens (542), nuo maþumės (142), nuo pat maþens (104), nuo pat maþumės (47), nuo pat pradþio (569), nuo pradþios (401), nuo pradþio (128), nuo seno (1621), nuo ðiol (1938), nuo ðiolei (35), nuo tol (148), nuo tolei (3), per daug (9323), per maþai (1876), pir myn atgal (122), po to (17000*), po truputá (1577), prieš tai (5697), prie ðingu atveju (1584), priklausomai nuo (3520), savo ruoþtu (4229), þen bei ten (201), þen ten (36), þiaip ar taip (1842), þiaip jau (1507), þiaip ne taip (260), þiaip sau (1118), þiaip taip (843), þiek tiek (16180), t. y.** (6951)², t. y.** (17000*), taip sakant (909), ten pat (3445), tiek pat (3324), tiesà kalbant (8), tiesà pasakius (357), tiesà sa kant (2119), tiesiai ðviesiai (26), tik kà (1103), tik tik (79), tokiu bûdu (5217), toli graþu (2771), trumpà lai kà (1252), trumpai kalbant (44), trum pai sakant (91), trumpai tariant (550), tuo atveju (3893), tuo bûdu (1198), tuo labiau (3389), tuo laiku (1252), tuo metu (17000*), tuo paëiu (3128), tuo pat metu (3315), tuo tarpu (17000*), tuo tikslu (705), tuoj pat</p>

Kalbos dalis	Skaièius	Procentai	Pavyzdžiai
			(4454), tuoj tuoj (199), tuojau pat (1470), vargais negalais (458), vël ir vël (243), viena vertus (1186), vienaip ar kitaip (1810), viens du (75), vienur kitur (153), vis dar (9914), vis tiek (8586), vis tik (845), vis tiktai (117), vis vien (1957), vis viena (274), visà laikà (5412), visø pirma (7293), vos ne vos (126), vos tik (1709), vos tiktai (40), vos vos (677)
2. Dalelytës	15	6	kaip ir (17000*), kaipin ar (2066), ko gera (133), ko gero (6100), lyg ir (7532), net ir (12655), šia prasme (1404), ta prasme (1121), taip kad (119), tarp kita ko (80), tarp kitko (1105), vargu ar (5709), vargu bau (106), vien tik (5544), vien tiktai (353)
3. Jungtukai	12	4,8	bent jau (7339), bet ir (17000*), kad ir kaip (2372), kad ir kiek (390), kad ir kur (260), kad tik (5077), kaip tik (13558), ne tik (17000*), ne tiktai (1067), ne vien (9195), nors ir (12727), vis dėlto (17000*)
4. Neidentifikuo- tos samplaikos	9	3,6	be kita ko (1906), be to (17000*), ir kt. (17000)*, ir pan. (12306), ir pa našiai (1527), ir t. t.** (3211), ir t.t.** (11269), ir taip toliau (838), nepaisant to (2255)
5. Prielinksniai	8	3,2	iš pat (1195), iki pat (3564), ligi pat (328), nuo pat (4844), prie pat (1617), prieš pat (2172), priešais pat (5), ties pat (19)
6. Prieveiksmiai / dalelytës	1	0,4	taip pat (17000*)
Iš viso	249	100	

* Nurodytas dažnumas yra netikslus. Šios MS yra labai dažnos, kartais kelis kartus dažnesnës, nei nurodo prie jø esantis skaièius, bet dažnumà „Dabartinës lietuviø kalbos tekstyne“ skaièiuojanti programa negali pateikti daugiau pavartojimo atvejø ir tikslesniø statistikos duomenø.

** Samplaikos, sudarytos ið santrumpø, tarp kuriø vienas atvejais dedamas tarpelis, kitais – ne. Dažnumà skaièiuojanèiai programai svarbùs visi požymiai – net ir tarpelø skaièius tarp þodþiø ar santrumpø. Dël to ðiame samplaikø sàraše iðskirtos *t.y.* ir *t. y.*, *ir t.t.* bei *ir t. t.*

tas.

ĮVADOS

Šiuo straipsniu norėta parodyti, kad lietuvių kalboje egzistuoja atskiras leksikos sluoksniu – morfologinės samplaikos. Tai frazeologinių junginių paribys, užimančios tarpinę padėtį tarp frazeologinių ir laisvųjų junginių. Savo ypatybėmis (leksinės reikšmės bendrumu, pastovia vartosena, nekintama gramatinė forma) morfologinės samplaikos panašesnės ir frazeologinius nei ir laisvuosius junginius. Ši dažnai vartojama leksikos rūšis rodo „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ duomenys: 100 mln. žodžių tekстыne samplaikos sudaro maždaug 1 proc. visų pavartotų žodžių ir jų formų.

Buvo analizuotos 249 iš kelių žodžių sudarytos morfologinės samplaikos. Morfologinėmis samplaikomis laikomi dvijodžiai ar ilgesni iš kaitomų ir nekaitomų kalbos dalių sudaryti sustabarėję junginiai, sudarantys semantiškai bei sintaksiškai nedalomą vienetą.

Pagal kalbos dalis morfologinės samplaikos suskirstytos ir 6 grupes. Daugiausia „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ rastose samplaikose priskirtina prieveiksmiams – net 82 proc. Daug mažiau samplaikose laikytina dalelytėmis (6 proc.), jungtukais (4,8 proc.), neidentifikuotomis samplaikomis (3,6 proc.), prielinksniais (3,2 proc.) ir prieveiksmiais bei dalelytėmis (0,4). Analizuotos samplaikos dažniausiai priskirtos tik kuriai vienai kalbos daliai (nors gramatikose ar žodynuose gali būti laikomos keliomis kalbos dalimis), nes vartosena „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ rodo, kad jos įvairiuose kontekstuose vartojamos panašiai; dėl to daugumos samplaikose neverta skirti prie kelių kalbos dalių.

Gauta 2004 10 28

Literatūra

Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim: Dudenverlag. 5 Auflage.

DLKG, 1997 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

DLKP, 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Grefenstette G., Tapanaine P., 1994. – What is a word, What is a sentence? Problems of Tokenization – *3rd Conference on Computational Lexicography and Text Research COMPLEX'94*, Budapest, July 7–10 – <http://www.csd.uwo.ca/research/grail/papers.html>.

Hajič J., 2004 – *Disambiguation of rich inflection. Computational morphology of Czech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

Haspelmath M., 2002 – *Understanding Morphology*. London: Arnold.

Jakaitienė E., 1980 – *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslo.

Jarašiūnaitė G., 2004 – *Morfologinių samplaikų semantika ir gramatika*. Magistro darbas. Kaunas, VDU.

Labutis V., 1962 – Dalelytės ir jų vieta kalbos dalyje tarpe. *Literatūra ir kalba*. T. 6. 354–370.

Labutis V., 1964 – Lietuvių kalbos sudėtinės dalelytės. *Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida*. Vilnius: Mintis. 119–131.

- LKG II, 1971 – *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 2. Vilnius: Mintis.
- Manser M. H., 1999 – *A Dictionary of Everyday Idioms. Anglų-lietuvių kalbų kasdienio frazeologizmo žodynas*. Vilnius: Alma littera.
- Marcinkevičienė R., 2000 – Tekstyno lingvistika (teorija ir praktika). *Darbai ir Dienos*. T. 24. 7–64.
- Marcinkevičienė R., 2001 – Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistica*. Nr. 4(48). 81–98.
- Paulauskas J., 2003 – *Lietuvių frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė A., 1994 – *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rimkutė E., 2003 – Automatinės morfologinės analizės metu išryškėjusios problemos. *Pmogus kalbos erdvėje*. T. 3(1). 633–645.
- RKMS – rusų kalbos morfologinės samplaikos <http://www.helsinki.fi/hum/slav/hanco/compounds.rtf>
- SĚFI, 1988 – *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Vrazy neslovesné. Praha: Academia Praha.
- Ulvydas K., 1969 – Vienaskaitos vardininko kilmės prieveiksmiai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 11. 7–17.
- Valeckienė A., 1969 – Jungtukai, dalelytės bei jų samplaikos sujungiamajame sakinyje. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 11. 69–84.
- Valeckienė A., 1998 – *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Erika Rimkutė, Giedrė Jarašiūnaitė, Petr Homola

THE IDENTIFICATION AND CLASSIFICATION OF MORPHOLOGICAL MULTIWORD UNITS

Summary

This paper analyses morphological multiword units of inflective or uninflective parts of speech. It is one of the first attempts to discuss and analyse semantically non-compositional stable phrases of the Lithuanian language, called *morphological multiword units*. In the corpus of the Lithuanian language there were analysed 249 multiword units. It depends on the context whether two or three words used together are stable phrases or autonomous lexemes. All morphological multiword units were classified into adverbs, particles, conjunctions, prepositions, adverbs and particles. Some phrases were not identified. This classification is not final and perfect. Some multiword units can be attributed to a different part of speech or to several parts of speech. This classification is based on the corpus data judging from their syntactic behaviour.